

בקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת

מסכת שבת דף ל עמוד ב

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה.¹ ומפני מה לא גנזוהו? - מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה.² תחילתו דברי תורה – דכתיב: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש" (קהלת א ג), ואמרי דבי רבי ינאי: תחת השמש הוא דאין לו, קודם שמש - יש לו.³ סופו דברי תורה – דכתיב: "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" (קהלת יב יג).⁴

ומאי דבריו סותרין זה את זה? – כתיב: "טוב כעס משחוק" (קהלת ז ג), וכתיב: "לשחוק אמרתי מהולל" (קהלת ב ב). כתיב: "ושבחתי אני את השמחה" (קהלת ח טו), וכתיב: "ולשמחה מה זה עושה" (קהלת ב ב). לא קשיא! טוב כעס משחוק - טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעולם הזה, משחוק שמשחק הקב"ה על הרשעים בעולם הזה. "ולשחוק אמרתי מהולל" - זה שחוק שמשחק הקב"ה עם הצדיקים בעולם הבא. "ושבחתי אני את השמחה" - שמחה של מצוה, "ולשמחה מה זה עושה" - זו שמחה שאינה של מצוה.⁵

המשך הגמרא שם

ואף ספר משלי בקשו לגנוז, שהיו דבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו - אמרי: ספר קהלת לאו עיינין ואשכחינן טעמא? הכא נמי ליעיין.⁶

קהלת רבה פרשה א סימן ב

למה נקרא שמו קהלת? שהיו דבריו נאמרין בהקהל, על שם שאמר: "אז יקהל שלמה" (מלכים א ח).⁷

¹ ובעמוד הקודם שם, ביקורת על שלמה (קהלת) שדבריו גם סותרים את דברי דוד אביו: "רבי תנחום דמן נוי ... פתח ואמר: אנת שלמה, אן חכמתך אן סוכלתנותך! לא דייך שדברך סותרין דברי דוד אביך, אלא שדברך סותרין זה את זה!" ושם גם הקשר לפרק שני בשבת הדין בהדלקת הנר בשבת. אך שם זו רק ביקורת כללית: איה חוכמתך שלמה? ואילו כאן, בקשו לגנוז את הספר.

² בדורות המאוחרים הבינו ש"תורה" כאן היא במובן של "יראת שמים", ראה, למשל, דרשות ר"י אבן שועיב, דרשה ליום ראשון דסוכות: "וכן אמרו ז"ל בקשו לגנוז ספר קהלת אלא שראו תחילתו וסופו יראת שמים". אבל חז"ל שוודאי הכירו את הביטוי יראת שמים השתמשו כאן במונח "תורה". אולי כמו שלמה עצמו, בעיקר בספר משלי, שמשמש במונח תורה במשמעות של מוסר ויראת שמים, כגון: "שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אבך" (משלי א ח).

³ רש"י: "אם יעמול בתורה שקדמה לשמש - יש יתרון". שטיינזלץ: "בעולם שאינו עולם החומר - יש לו".

⁴ והמשך הדרשה שם מתמקד בחצי השני של הפסוק: "כי זה כל האדם", בשבחו של האדם שהוא מרכז הבריאה וכל העולם לא נברא אלא בשבילו. כמאמר בן עזאי או בן זומא שם: "לא נברא כל העולם כולו אלא לצנות לזה". לצוות - להתחבר. ראה דברינו [צלב אלהים](#) בפרשת בראשית. אבל כאן, אנחנו עם הפסוק כולו שבזכותו לא נגזו ספר קהלת. ניחא הפסוק החותם את הספר: "סוף דבר הכל נשמע וכו'" (שאגב אין זה הפסוק האחרון) - יש בו דברי תורה ומוסר. גם זה הסבר קצת מאולץ, שהרי אי אפשר לפתור ספר המכיל סתירות ותמיהות, ולהלן גם דברי מינות, בכך שבחר לסיים במשפט של תורה ואמונה. אבל תחילת הספר, אילו דברי תורה יש שם? אלא, כמובן אם נקרא את הפסוק ביחד עם הדרשה מבית מדרשו של ר' ינאי! לאמר, אפילו הפסוקים שמצילים את ספר קהלת צריכים לדרשות חז"ל וזה מה שנקרא "תחילתו דברי תורה". זאת ועוד, הפסוק שהמדרש מביא: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש", גם אחרי הפירוש המרכזי מבית מדרשו של רבי ינאי, איננו הפסוק הפותח את הספר. הפסוק הפותח את הספר הוא: "הַבֵּל הַבֵּלִים אִמֵּר קִהְלֵת הַבֵּל הַבֵּלִים הַפֶּל הַבֵּל!" אפשר להחשיב פסוק זה ככותרת ולכן אנחנו עדיין בתחילת הספר, אבל איך אפשר להתעלם מכותרת כזו ולראות בה ובמה שהיא מבשרת "דברי תורה"? נראה שכנגד החכמים אשר בקשו לגנוז את ספר קהלת, עומדים חכמים אחרים אשר בקשו באופן נמרץ יותר להכשירו ולכלול אותו בספרי הקודש של העם היהודי, ואולי גם נימוקים טובים אחרים שנראה בהמשך.

⁵ הסברים אלה הפותרים את הסתירות שבדברי קהלת מעוררים כשלעצמם שאלה. הרי אלה תשובות רגילות ושכיחות בדרשות חז"ל שפותרות סתירות במקרא ואף סתירות בדברי חז"ל עצמם: סתירות בין משניות, ברייתות ואף חכם עצמו שפעם מצוטט כן ופעם כן. וכי לא מתרצים חז"ל גם סתירות במקרא עצמו? אז מה החידוש כאן? מה הייתה המחשבה הראשונה (הווה אמינא) לפסול את קהלת בגלל סתירות אלה? המאיר עיינינו יבורך.

⁶ האם לא עיינו בספר קהלת והצלנוהו מהגניזה? אף כאן, נלמד היטב את ספר משלי ונצילו מן הגניזה. ראה כדוגמה בהמשך שם: "ומאי דבריו סותרים זה את זה - כתיב: אל תען כסיל כאלותו (משלי כו ד), וכתיב: ענה כסיל כאלותו (שם ה). לא קשיא, הא - בדברי תורה, הא - במילי דעלמא". העיון בספר קהלת הציל גם את ספר משלי. ספר נוסף שבקשו לגנוז הוא ספר יחזקאל, שדבריו סותרים דברים שבתורה (מוטיב שנראה להלן גם בקהלת). וגם שם עשו "עיון גדול" והצילונו. ראה מסכת חגיגה יג ע"א: "אמר רב יהודה: ברם, זכור אותו האיש לטוב, וחנניה בן חזקיה שמו, אלמלא הוא גנז ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרין דברי תורה. מה עשה? העלו לו שלוש מאות גרבי שמו, וישב בעלייה ודרשו". ואנו נמשיך בניסיון לגנוז את קהלת.

⁷ אז אולי זו הייתה הבעיה, האמירה בפומבי ולפני קהל רחב ששומע את הסתירות כמות שהן ולא מכיר את הדרשות שפותרות אותן. ניחא בצנעה, קהלת, אבל בהקהל? אי לכך, אולי הניסיון של חכמים לא היה גניזה פיסיית של הספר, אלא תקנה שלא לאומרו בפני קהלה רחב, כפי שאכן עושים מרבית קהילות ספרד שאינן קוראות את המגילה בפומבי. והאשכנזים אווזים במנהג אבודרהם (שהוא ספרדי!) והמהר"ל (בעקבות רש"י, סידור טרויש) וקוראים את מגילת קהלת בציבור. (זאת עפ"י דרשת פסיקתא דרב כהנא פיסקא כח - ביום השמיני עצרת המבססת את הקריאה בכתובים במועדים על הפסוק בקהלת: "תן חלק לשבעה וגם לשמונה ... אילו שבעת ימי פסח ... אילו שמונת ימי חג ... לרבות את העצרת ואת ראש השנה ואת יום הכיפורים"). והליטאים והאוזים

מסכת ידים פרק ג משנה ה

כל כתבי הקדש מטמאין את הידים. שיר השירים וקהלת מטמאין את הידים. ר' יהודה אומר: שיר השירים מטמא את הידים וקהלת מחלוקת. רבי יוסי אומר: קהלת אינו מטמא את הידים ושיר השירים מחלוקת ... אמר רבי שמעון בן עזאי: מקובל אני מפי ע"ב זקן, ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה, ששיר השירים וקהלת מטמאים את הידים. אמר ר' עקיבא: חס ושלום! לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים, שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל. שכל כתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים. ואם נחלקו לא נחלקו אלא על קהלת. אמר רבי יוחנן בן יהושע בן חמוי של ר' עקיבא: כדברי בן עזאי, כך נחלקו וכן גמרו.⁸

אבן עזרא קהלת פרק ז פסוק ג

"טוב פֶּעַס מְשֻׁחַק פִּי בְרַעַץ פְּנִים יִיטֵב לֵב" - כבר בארו חכמי הראיות שיש באדם שלש נפשות האחת נפש הצומח ... וכל עץ כח קרא שמו נפש ... כן יש באדם. וזאת הנפש ... היא המתאווה והצריכה לאכול. והנפש השנית, נפש הבהמה והיא בעלת ההרגשות חמישה, ובעלת התנועה ההולכת ממקום למקום וזאת הנפש גם היא באדם. ולאדם לבדו נפש שלישית היא הנקראת נשמה, היא המדברת המכרת בין אמת ושקר בעלת החכמה ... והאלהים נטע שכל באדם הוא הנקרא לב למלאת חפץ כל נפש בעתו .. ואין זה הספר מוכן לדבר על סוד הנפש כי עמוק הוא ולא יוכל מבין לעמוד על האמת כי אם אחר קריאת ספרים רבים. ולולא שהוצרכתי להזכיר חלקי הנפשות בעבור פירושי הפסוקים, לא רמזתי לכלל אף לפרט. ועיקר הצורך הוא שיִראו בדברי שלמה בספר הזה דברים קשים, מהם שיאמר במקומות רבים דבר ויאמר הפך הדבר ובעבור זה אמרו חכמי ישראל ז"ל בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ... וידוע כי הקל שבחכמים לא יחבר ספר ויטיר דבריו בספרו.⁹

ויקרא רבה פרשה כח סימן א, קהלת א א¹⁰

אמר ר' בנימין בן לוי: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם נוטין לצד מינות. אמרו: הא כל חכמתו של שלמה שבא לומר: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש"? יכול אפילו בעמלה של תורה במשמע? חזרו ואמרו: לא אמר: "בכל עמלי", אלא: "בכל עמלו" - בעמלו אינו מועיל, אבל הוא מועיל בעמלה של תורה.¹¹

במנהג הגר"א אף מהדרים לקרוא ממגילת קלף ולברך על מקרא מגילה ושהחיינו. האם לגניזה זו התכוונו חז"ל (ואי לכך הצליחו באופן חלקי)?

⁸ ספר שמטמא את הידיים נחשב לספר קודש וספר שאינו מטמא את הידיים הוא חול. פירוש דונסקי בשיר השירים רבה מסביר: "חז"ל גזרו טומאת ידיים על מי שנוגע בספר מכתבי הקודש, משום שהיו מניחים את התרומה אצל כתבי הקודש (אמרו: זה קודש וזה קודש, שבת יד ע"א) והעכברים שהיו מצויים אצל האוכלין היו מפסידים את הספר (רש"י). אבל אחרי גזירה זו, נזהרו מלעשות כן, כדי שלא יפסלו את התרומה במגע היד. והייתה מחלוקת אם שיר השירים וקהלת נחשבים בין כתבי הקודש ומטמאים את הידיים, או לא". אנחנו עוצרים מעט בדיון של הניסיון לגנוז את קהלת וסיבותיו ושואלים מה הקשר בין גזירת טומאת ידיים וגניזה, האם עניין אחד הם או שני עניינים שונים. האם הדיון על קהלת אם הוא מטמא את הידיים אם לאו והדיון אם לגנוז אותו או לא, דיון אחד הוא או שניים? ברור שמי שסובר שקהלת שייך לספרים הקדושים (מטמא את הידיים), לא יכול להימנות בין החכמים שבקשו לגנוז אותו. אבל ההפך, מי שסובר שקהלת איננו חלק מכתבי הקודש (איננו מטמא את הידיים), עדיין יכול לחשוב שיש לספר מקום "בארון הספרים היהודי", אלא בדרגה נמוכה יותר (או שיהפוך לספר מהספרים החיצוניים שהקורא בו אין לו חלק לעולם הבא, סנהדרין פרק י משנה א). עובדה היא, שגם על ספר שיר השירים נחלקו אם הוא כלול בקודקס ספרות הקודש, אבל לא מצאנו בשום מקום שבקשו לגנוז אותו ("היה גנוז" - כן, "בקשו לגנוז" - לא). לא מצאנו תשובה ברורה לשאלה אם הדיון על מטמא את הידיים והדיון על הגניזה הם אחד או שניים, אך נמשיך בדיון על הניסיון לגנוז את ספר קהלת.

⁹ לא יתכן, אומר אבן עזרא שחכם כשלמה יסתור (יטיר) את דבריו ויכתוב ספר עם סתירות. אבן עזרא גם לא מקבל בהמשך דבריו שם את ההצעה ש"קהלת" הוא מלשון קהילה והספר הוא אסופה של תלמידי שלמה "וכל אחד אמר כפי מחשבתו". שיטת אבן עזרא היא שהסתירות לכאורה משקפות נקודות מבט שונות של נפש האדם, אשר נחלקת לשלוש: רוח, נפש, נשמה: "ויהיה השם הנפש המתאווה לאכול ולשמוח וחשק המשגל - נפש, ויהיה שם נפש בעלת ההרגשה המבקשת שררה וגדולה - רוח, ויהיה שם נפש החכמה - נשמה". זו בקצרה שיטת אבן עזרא להסבר הסתירות בספר קהלת והרוצה להעמיק בדבריו יעיין במקור שם ובמפרשי אבן עזרא וחוקריו. ואנו חוזרים לשאלתנו לעיל (בהערה 5): גם בלי הסבריו העמוקים של אבן עזרא, ממת "מפחדים" חז"ל ופרשני המקרא מסתירות?

¹⁰ דרשות רבות משותפות לשני מדרשים אלה, כאשר ברור שקהלת רבה, המאוחר יותר, לקח ממדרש ויקרא רבה, ולפיכך נצמדנו לנוסח של ויקרא רבה (מהדורת א. א. הלוי, מחברות לספרות). אלא שבקהלת רבה מופיע המדרש במקום בולט בראש הספר ואילו בויקרא רבה הוא "מצטנע" בפרשת אמור, מצוות העומר, אגב דרשה על עמלו של האדם שאילולי הגשם, השמש והרוח שהקב"ה נותן לו בחינם, היה כל עמלו לרוח ("מה יתרון לו שיעמול לרוח", קהלת ה טו).

¹¹ הדרשן לוקח את אותו פסוק שמובא בגמרא שבת לעיל כפסוק שנותן צידוק לספר קהלת: "שתחילתו דברי תורה" (בסיוע דרשת ר' ינאי), ורואה בו כאן "דברים שמטים לצד מינות".

אמר ר' שמואל בר רב יצחק: בקשו לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם נוטים לצד מינות. אמרו: הא כל חכמתו של שלמה שבא לומר: "שִׁמְח בְּחֹר בְּיָדוֹתֶיךָ וְיִטִּיבָךְ לְבָבְךָ בְּיָמֵי בְּחֹרֹתֶיךָ וְהִלְךְ בְּדַרְכֵי לְבָבְךָ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ" (קהלת יא ט) משה אמר: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר טו) ושלמה אמר: "והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך!" – לא דין ולא דין, הותרה הרצועה! כיון שאמר: "ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט" (שם), אמרו: יפה אמר שלמה.¹²

ר' הונא ור' אחא בשם ר' אֶלְפָּאֵי: עמל הוא תחת השמש ואוצר הוא לו למעלה מן השמש. ר' יודן אומר: תחת השמש – אֵינוּ (אין לו), לפני השמש – יִשְׁנוּ (אין לו).¹³

מדרש תהלים (בובר) מזמור קמו

... לכך נאמר: "אהללה ה' בחיי אזמרה לאלוהי בעודי" (תהלים קמו ב). וכן שלמה אומר: "כי גם לא ידע האדם את עתו" (קהלת ט יב), אם אינו מקלס כשהוא חי מתי הוא מקלס? לא כשימות, שנאמר: "לא המתים יהללוה" (תהלים קטו יז), וכתוב: "כי אין במות זכרך וגוי" (תהלים ו ו). ומי מהלך? "ואנחנו נברך יה וגוי", "חי חי הוא יודך כמוני היום" (ישעיה לח יט), ולא בשאול, וכן הוא אומר: "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה" (קהלת ט ו). לכך נאמר: "אֶהְלֵלָה ה' בְּחַיִּי אֶזְמְרָה לְאֱלֹהֵי בְּעוֹדִי".¹⁴

ספר מורה הנבוכים חלק שני פרק כח¹⁵

הרבה מאנשי תורתנו חשבו כי שלמה ע"ה יאמין הקדמות. וזה פלא איך ידמו באדם שהוא מאנשי תורת מרע"ה שיאמין בקדמות. ואם יחשוב אדם שזה נטיה ממנו מדעות התורה ויציאה מעקרי הדת, חלילה לאלהים, איך קבלוהו ממנו רוב הנביאים והחכמים ולא חלקו עליו בו ולא גנוהו לאחר מותו, כמו שנמצא שחיבוהו בנשים נכריות וזולתם.¹⁶ ואמנם הביא לחשוב זה עליו, מאמר החכמים בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו נוטים לדברי מינות. וכן הוא הענין בלא ספק, רוצה לומר שבפשוטו של ספר ההוא ענינים נוטים לצד דעות זרות מדעות התורה יצטרכו לפירוש. ואין הקדמות מכללם.¹⁷ ואין לו פסוק יורה על הקדמות ולא ימצא לו בשום פנים פסוק

¹² המינות כאן איננה בחריפות הדברים עצמם, אלא בעימות מול משה. ראה גם במדבר רבה יט ג פרשת חוקת איך שלמה מנסה להחכים או להתחכם עם גזרותיו של משה ונכשל: "אמר שלמה: על כל אלה עמדתי ופרשה של פרה אדומה חקרתי ושאלתי ופשפשתי: אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהלת ז כג)". אפשר למצוא פסוקים רבים אחרים שנוטים למינות וכפירה בספר קהלת, כגון הפסוק: "כל אשר תמצא ידך לעשות בלחך עשה כי אין מעשה וחסבון ודעת וחקמה בשאול אשר אתה הלך שמה" (קהלת ט י). או הפסוק: "ראיתי את כל המעשים שנגעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח: מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות" (קהלת א טו). ומה עם הפסוק: "הכל פאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזבח ולאשר איננו זבח פטוב כחטא הנשבע פאשר שבועה ירא: זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל ... (קהלת ט ב-ג). אך לדרשן חשוב להראות את המינות בדברים שמתעמתים עם תורת משה (מסיבות ברורות של דורו ותקופתו). וגם חשוב שהפתרון איננו בדרשת חז"ל, אלא בדברי שלמה עצמו: "ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט".

¹³ חזרונו לדרשת דבי רבי ינאי שכבר ראינו בגמרא שבת בה פתחנו: "תחת השמש הוא דאין לו, קודם שמש - יש לו". וכאן גם תוספת של למעלה מהשמש, היינו מה שאדם אוגר ואוצר לו ממעשיו בעולם הזה לטובת העולם הבא. דרשות אלה, בתוספת דרשת ר' בנימין לעיל על "עמלו" מול "עמלה של תורה", הן בסופו של דבר תשובת חז"ל לדברי המינות והסתירות שבספר קהלת. לצד הפסוק החותם את ספר קהלת ופסוקים שבספר עצמו כמו: "ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט". ואפשר גם להוסיף פסוק כמו: "אלתבהל על פיך ולבך אליממה להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על-כן יהיו דבריך מעטים" (קהלת א א). יש מינות ויש סתירות ויש דברי כפירה קשים בקהלת, אבל יש כנגדם דברים חיוביים יותר ואפשר לערוך את אלה כנגד אלה. לא רק ערכו חכמים זה כנגד זה, בספרי שלמה הקשים, לא רק בררו להם את הבר מתוך התבן והשאירו את התבואה כולה, למען נחזה בגורן כולו ונדע להבחין בין בר ובין תבן, אלא אף דרשו את הפסוקים הקשים עצמם, הפכו בהם כרצונם והכניסו אל הקודש פנימה! שהרי מה נעשה עם פסוק כל כך קשה כמו זה שבקהלת ט י: "כל אשר תמצא ידך לעשות בלחך עשה כי אין מעשה וחסבון ודעת וחקמה בשאול אשר אתה הלך שמה"? – מה נעשה? נכרך אותו יחד עם הפסוק: "אהללה ה' בחיי, אזמרה לאלוהי בעודי" (ומקבילתו בתהלים קד לג הידועה יותר: "אשירה לה' בחיי אֶזְמְרָה לְאֱלֹהֵי בְּעוֹדִי"). וכמאמר חכמים בפרקי אבות ד יז: "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא". השווה פתרון זה עם הפתרון של ר' הונא לעיל שהאדם אוצר לו למעלה מן השמש (היינו העולם הבא) וראה מאמר חז"ל בפרקי אבות במלואו שם.

¹⁵ בחלק שני של מורה הנבוכים, מקדיש הרמב"ם חמישה פרקים (כה-כט) לדיון בקדמות העולם, נכון יותר לעימות בין שיטת היהדות שהעולם נברא יש מאין ובין שיטת אפלטון, שהעולם נברא מחומר קדמון ובעיקר שיטת אריסטו שהעולם הוא קדמון. הרמב"ם עצמו "הותקף" שהוא מפקפק בעניין זה ואולי מכאן אריכות דבריו בעניין. בפרק כח שהבאנו, הוא מציג את התייחסות שלמה (במשקפי הרמב"ם) לנושא. אפשר שהרמב"ם ראה בשלמה דמות ראי שגם אותו התקיפו על כך, ולפיכך הגנתו את שלמה, היא הגנת עצמו. זו השערה שלנו.

¹⁶ חס וחלילה לומר על שלמה, שהוא "מאנשי תורת משה רבינו עליו השלום", שהאמין בקדמות העולם. חכמים (והמקרא עצמו) לא הססו לתקוף את שלמה בנושאים אחרים, אז מדוע לא תקפו אותו על כך? אגב, גם בנושא הנשים הנכריות שלקח שלמה, ניסו חכמים בכל דרך להגן על שלמה (שבת נו ע"ב), אבל צודק הרמב"ם שנושא אחריותו של שלמה וחטאיו בסוף ימיו לא נזכר בהקשר של הדיון בגניזת ספריו. מדוע באמת לא?

¹⁷ יש שהבינו, אומר הרמב"ם, את הבקשה לגנוז את ספר קהלת כביקורת על שלמה שהאמין בקדמות העולם ("אין חדש תחת השמש", "והארץ לעולם עומדת", "מה שהיה הוא שיהיה" ועוד). אבל אין זה כך.

מבואר בקדמות העולם, ואמנם יש לו פסוקים מורים על נצחותו והוא אמת, וכאשר ראו כתובים מורים על נצחותו, חשבו שהוא מאמין שהוא בלתי מחודש, ואין הענין כן.¹⁸

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק א

"הו מתונין בדין" שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין, שנאמר: "גם אלה מְשָׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעֱתִיקוּ אֲנָשֵׁי חֶזְקִיָּה מֶלֶךְ יְהוּדָה" (משלי כה א). מה תלמוד לומר: "גם אלה" - אלא שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין.¹⁹ "אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה" - למה נאמר? אלא שאני אומר, במשלות²⁰ ושיר השירים וקהלת גנוזים היו עד שהן בכתובים. במשלות מה הוא אומר? "הומיה היא וסוררת" (שם ז יא). בשיר השירים מה הוא אומר? "צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכול הכופר דודי לי" (שיר השירים א יג). בקהלת מה הוא אומר? "שמח בחור בילדותך" (קהלת יא ט) ... "אשר העתיקו" - אין העתיקו אלא שפרשו.²¹

שבת שלום ומועדים לשמחה מחלקי המים

מים אחרונים 1: אמנם, לא ראיתי או מצאתי, אינה ראה, אך בדקנו וחזרנו ובדקנו ולא מצאנו שום אזכור לרעיון של הניסיון לגנוז את ספר קהלת בתלמוד הירושלמי (אמנם במדרש ויקרא רבה שהוא מקור ארץ ישראל, קרוב ברוחו ובזמנו לירושלמי, מצאנו). האם יש לעובדה זו (אם היא נכונה) משמעות?

מים אחרונים 2: לנו נראה שפשוט אי אפשר היה לגנוז את ספר קהלת ומשלי שהיו מאד פופולאריים הן אצל החכמים והן אצל שכבות עממיות. הרבו לקרוא בהם ואף ידעו אותם בעל פה. ספרות חכמה עממית נפוצה ושגורה בפי כל. לא בכדי, פותחים מדרשים רבים על התורה בפסוקים מהכתובים ומשם מתגלגלים ובאים לפרשת השבוע וענייני דיומא.

מים אחרונים 3: ועדיין צריך להבין את הטרחה הגדולה להציל את קהלת, משלי ושיר השירים מהגניזה, מול הדחייה של הספרים החיצוניים, ובכללם ספר בן סירא שכולו דברי מוסר וחכמה בדומה לספר משלי. מדוע הקורא בספר בן סירא אין לו חלק לעולם הבא (ראה סנהדרין פרק י משנה א) ואילו ספר קהלת הוא חלק מ"ד ספרי הקודש? נראה שוב שההנחה שהנחנו בדבר הפופולריות של הספרים אצל העם היא שהצילה אותם. ועובדה היא שגם ספר בן סירא מצוטט לא אחת בספרות חז"ל למרות האיסור לקרוא בספרים החיצוניים.

¹⁸ הרמב"ם מסביר שכל הפסוקים בקהלת שנראה שמדברים על קדמות העולם, מדברים על נצחיותו מכאן ולהבא, שלא יכלה עוד. אבל לא על כך שלא נברא יש מאין. ועכ"פ, לא על כך בקשו לגנוז את ספר קהלת. ואנו שוב מעלים השערה של הקשר בין הרמב"ם לשלמה והניסיון לגנוז ולהחרים ספריו של זה ושל זה.

¹⁹ המתניו בדין ומתוך כך, התמתנו והמתיקו.

²⁰ משלי, ספר משלי נקרא לעתים גם משלות.

²¹ וכן הוא באבות דרבי נתן נוסח א פרק א: "הו מתונין בדין, כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדין. שכל הממתין בדין מיושב בדין, שנאמר: גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (משלי כה א). ולא שהעתיקו אלא שהמתינו. אבא שאול אומר: לא שהמתינו אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים: משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים ועמדו וגנוזו אותם. עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם". וראה גם מדרש משלי (בובר) פרשה כה: "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה. אמר ר' לוי: מפני מה זכו אנשי חזקיהו מלך יהודה לאריכות ימים? מפני שהיו מתונין ומישבין את הדין, שנאמר: תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כה יא). אמר ר' חמא בר חנינא: מה ת"ל גם אלה? אלא מלמד שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין. שכל מי שהוא מקפיד בדין סופו לשכוח את דבריו, שכן מצינו במשה רבינו על שהקפיד לשעה שכח את דבריו ... ומה אם משה רבינו אב הנביאים ואבי החכמים, על שהקפיד לשעה שכח את דבריו, קל וחומר לשאר בני האדם. בן עזאי אומר עמדת על דברך בטלתם". כללו של דבר, כבר בתקופת בית ראשון היו ערעורים על שלושת ספרי שלמה, עד שגנוזו אותם ושמו אותם בצד, כאילו חיכו למי שיבוא ויפרש אותם: "גנוזים היו עד שהן בכתובים". אנשי חזקיהו בבית ראשון ואנשי הכנסת הגדולה בבית שני, היו מתונין בדינם של שלושה ספרים אלה. לא מיהרו לחרוץ את דינם ולהוציא אותם "מחוץ למחנה". ההפך, הכניסום פנימה ופירשו. ואולי זו באמת התשובה הטובה לכל מי שמוצא גמלים בחברו, עד כדי מינות וכפירה: "הו מתונין בדין". אל תמהרו לשפוט ולחוות דעה, תמיד ניתן לפתור ולהבין מה שנראה לך כסתירה ואפילו ככפירה ומינות.